

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 2, p. 201-214, April 2012

**ADİL YAKUBOĞLU’NUN “ULUĞBEY’İN HAZİNESİ”
ROMANINDA TARİKATLAR VE FAALİYETLERİ¹**

*SECTS AND THEIR ACTIVITIES OF ADİL YAKUBOĞLU IN HIS NOVEL
“ULUĞBEY’İN HAZİNESİ”*

Yrd. Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ

*Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı*

Abstract

Adil Yakuboğlu from the writers of Contemporary Uzbek Literature is among one of the greatest writers of Turkish Literature World.

The writer has two historical novels titled “Köhne Dünya” (Old Fashioned World) and “Uluğbey’in Hazinesi” (The Treasure of Uluğbey). Köhne Dünya tells stories of the lives of Biruni and İbni-i Sina, who are the two greatest scholars of Central Asia. The novel “Uluğbey’in Hazinesi” expresses political conspirations and power struggles in the time of Uluğbey. The work criticizes corrupted religious institutions and so-called religious people.

Our statement deals with the sects of that time and their activities in a way they were reflected to the novel “Uluğbey’in Hazinesi” of Adil Yakuboğlu and examines the damages of these sects to Turkish society of Central Asia.

Key Words: Sects, Adil Yakuboğlu, Uluğbey’in Hazinesi.

¹ Bu makale Adana’da Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nce 20-22 Ekim 2011 tarihleri arasında düzenlenen “Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu”nda sözlü olarak sunulan bildirinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur. Daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

Öz

Çağdaş Özbek edebiyatı yazarlarından olan Adil Yakuboğlu, 1926 yılında eski adı Yesi olan, Türkistan şehrinde dünyaya gelmiş, 21 Aralık 2009 tarihinde, 83 yaşında iken vefat etmiştir.

Yakuboğlu, Türk dünyasının büyük romancıları arasında gösterilmektedir. Babası Stalin'in "kıızıl kırgın" hareketi sırasında 1937 yılında vatan hainliği iftirasıyla hapse atılmış; yazarın çocukluk ve gençlik yılları sıkıntılarla geçmiştir.

Özbek edebiyatında daha çok roman ve hikâyeleriyle tanınan Yakuboğlu'nun deneme ve tiyatro eserleri de bulunmaktadır. Yazarın, Köhne Dünya ve "Uluğbey'in Hazinesi"² adlarını taşıyan iki tarihî romanı vardır. Köhne Dünya'da Orta Asya'nın iki büyük âlimi, Birunî ve İbni Sinâ'nın hayatları etrafında gelişen vak'alar anlatılmaktadır. Uluğbey'in Hazinesi'nde ise Uluğ Bey zamanındaki siyasî entrikalar ve güç mücadelesi dile getirilmiştir. 1999 yılı itibarıyla Türkiye Türkçesi dışında 27 farklı dile çevrilmiş olan eserde, Orta Asya'daki tarikatlar ve faaliyetleri geniş ölçüde ele alınmıştır. Eserde asıl kimliğini yitiren dinî kurumlar ve bu kurumlarda siyasî mücadelelere girişip topluma zararlı faaliyetlerde bulunan din adamları tenkit edilmektedir.

Makalede Adil Yakuboğlu'nun "Uluğbey'in Hazinesi" romanına yansıdığı kadarıyla o dönemdeki tarikatlar ve bunların faaliyetleri ele alınacak, İslam dininin özüne ters fikirlerin Orta Asya Türk toplumuna tesirleri irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarikatlar, Adil Yakuboğlu, Uluğbey'in Hazinesi.

1. Giriş

Adil Yakuboğlu, 1926 yılında dünyaya geldiğinde, Türkistan yaklaşık 70 yıldan beri Rusya'nın işgali altındaydı. Bu dönemde önce Çarlık Rusyası'nın, daha sonra da Sovyet Rusya'nın Türk ve Müslümanlar için birbirinden pek de farklı olmayan baskıcı yönetimleri halkın üzerinde hükümler idi.

Ruslar, Orta Asya'ya 1847 yılında girmeye başladılar. General Konstantin Petroviç von Kaufmann komutasında istilaya başlayan 12-13 bin kişilik kuvvet, 1867 yılında Orta Asya'yı idaresi altına aldı. Özbek hanlıklarının bu istilaya karşı kayda değer bir direniş gösterememesi, ateşli silahlara sahip olamamalarının ötesinde, hanlıkların birbirleriyle olan çatışmaları, kendi içlerindeki çıkar hesapları, keyfi yönetim, yoksulluk gibi temel etmenlere bağlıdır. Rus yayılcılığının en önemli nedenleri arasında ticarete yönelme isteği ve hammaddeye olan ihtiyaçtır. Ruslar Orta Asya'yı işgal edince hem bölgenin yüksek seviyedeki ticaretini, hem de bol miktarda hammaddeyi ele geçirmiş oluyordu. (Merhan 2008, 11)

Rus işgalinden önce Özbek hanları, şeyhülislamın verdiği fetvaya bağlı kalarak ülkelerini büyük bir keyfilik ve diktatörlük ile yönetmekte, haremlelerinde sayısız kadın tutmakta ve gösterişli bir eğlence hayatı sürmekteydiler. Vilayetlerde ise yönetim, hana yıllık belli miktarda vergi vermekle sorumlu olan hâkim veya bey adı verilen kişilerin ellerindeydi. Rus işgalinden sonra, Rus genel valilerinin kuklası olmayı kabul ettiklerinden makamlarında kalan bu yöneticiler üzerinde ulemanın ve dolayısıyla şeriatın etkisi fazlaydı. Ayrıca İslamî tarikatların ve özellikle de merkezi Buhara'da bulunan Nakşibendî tarikatının

² Bu roman, D. Ahsen Batur tarafından Özbek Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne, Uluğ ve bey kelimeleri, birleştirilerek "Uluğbey'in Hazinesi" biçiminde çevrilmiştir. Makalemizde bu romandan söz edildiğinde kelimenin aslına sadık kalmak kaygısıyla bitişik yazılan "Uluğbey'in Hazinesi" ismi tercih edilirken, âlim ve hükümdâr olan roman başkişisinden bahsedilirken ayrı yazılmış olarak "Uluğ Bey" ismi kullanılacaktır.

küçümsenmeyecek rolü vardı. Şeybanîlerden Ubeydullah Han'ın (1480-1539) bir Nakşibendî müridi olduğu ve Rus hâkimiyetine karşı ilk direnişin tarikat üyeleri tarafından gösterilmesi hususları göz önüne getirilirse etkinin gücü daha iyi anlaşılacaktır. (Merhan 2008, 12)

Özbek edebiyatında batılı anlamda hikâye ve roman türünün ortaya çıkışı 20. yüzyıl başlarına tesadüf eder. 1920 yılından önce Özbek Türk yazarları tarafından yayımlanmış iki roman ile iki hikâye mevcuttur. Bunlar Mirmuhsin Şermuhammed(ov)'un (1895-1929) Bferzend Açıldibey (Çocuksuz Açıldibey) romanı (1914), Abdülhamid Süleyman Çolpan'ın (1893-1937) “Dohtar Muhammedyar” hikâyesi (1914), Hamza Hakimzâde Niyazî'nin (1889-1929) Yeni Saadet: Milli Roman (1915) romanı ve Abdullah Kadirî'nin (1894-1940) Cüvanbaz (Oğlancı) 1915 hikâyesidir. Bu eserlerin en önemli ortak noktası, hepsinin de 1917 ihtilâlden önce basılmış olmasıdır. Ayrıca hepsi de didaktik mahiyettedir. Eserler birer aşk hikâyesi etrafında örülmüş, fakat aşk teması ile birlikte “cehalet ve cehalet sonucu ortaya çıkan felaket” gösterilmeye çalışılmıştır. Ceditçi aydınlar tarafından kaleme alınan bu eserlerde eğitimden hareketle halka “milliyetçilik” şuuru da aşılarmaya çalışılmıştır. (Kocaoğlu 1987, 145-154)

1991 yılındaki bağımsızlıktan sonra Özbekistan'da yeniden canlanmaya başlayan dinî hayatla birlikte kimi tarikatlar, imkânlar dâhilinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bizim burada vurgulamak istediğimiz, Sovyetler Birliği döneminde pek görülmemekle birlikte Özbekistan'da geçmişten günümüze dinî hayatın canlılığını koruduğu ve bununla bağlantılı olmak üzere tarikatların varlığını ve faaliyetlerini sürdürdüğüdür.

2. Adil Yakuboğlu'nun Hayatı, Sanatçı Kişiliği ve Eserleri Hakkında Bazı Bilgiler

Çağdaş Özbek edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan Adil Yakuboğlu, eski adı Yesi olan, Türkistan şehri sınırları içindeki Karnak kasabasında dünyaya gelmiştir. İlkokulu doğduğu yerde okur. Henüz 11 yaşında iken babası Egemberdi, Stalin'in baskıcı yönetimi döneminde “kızıl kırgın”ın binlerce kurbanından biri olur ve “halk düşmanı” ilan edilerek hapse atılır. Baba Egemberdi, vatan hainliği suçlamasıyla hapse atılınca Adil, nüfusa dedesi Yakup'un ismiyle kaydedirilir. Aşağılanmalara maruz kalan ve hakaretlere uğrayan aile büyük zorluklarla mücadele eder. Küçük Adil, çocuk yaşta pek çok farklı işte çalışarak ailesine bakmak zorunda kalacaktır. (Söylemez, 2010:1)

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Sovyet hükümeti onu askere alınca, eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalır. Uzakdoğu'da devam eden Rus-Japon savaşına katılır ve savaş bittikten sonra Sovyet ordusunun emriyle 5 yıl daha Çin'de kalır. 1950 yılında askerlik görevini tamamlar. 1951-1956 yılları arasında Taşkent'teki Orta Asya Devlet Üniversitesi Dil Fakültesi'nde yüksek öğrenim görür. 1955-1959 yılları arasında Özbekistan Yazarlar Birliği'nde çalışır. Okuldan mezun olunca Literaturnaya Gazeta'nın Özbekistan muhabiri olarak görev yapar. O dönemde ülkesinin pek çok şehir ve köylerini gezerek halkın hayatını yakından gözleme fırsatı bulur. Daha sonra Özbekfilm stüdyosunda görev alır. Gafur Gulam adlı edebiyat ve sanat dergisinde yazar olarak ve ardından Özbekistan Sanat ve Edebiyatı dergisinde başyazar olarak çalışır. 1987 yılından itibaren de Yazarlar Birliği başkâtibi görevini sürdürür. 1991 yılından, vefat ettiği 2009 yılına kadar bu birliğin fahrî başkanlığı vazifesini yürütmüştür. Tiyatro eserleri de kaleme alan yazarın Çin Muhabbet ve Aytsam Tilim Aytmasam Dilim Küyedi adlı piyesleri sahnelenmiş, o dönemde halk tarafından beğeni ile izlenmiştir. Edebiyat sahasına hikâyeleri ile giren Yakuboğlu, bu eserlerinde yaşadığı dönemin toplumsal olaylarını öne çıkarır. İlk mensur eseri olan Teng-daşlarım adlı uzun hikâyesi 1951 yılında basılır. 1961 yılında yayımlanan Mukaddes (Yakubov 2009, 128 s.) adlı uzun hikâyesi

ile edebiyat çevrelerinin dikkatini üzerine çekerek ünlenmeye başlar. Mukaddes'te aşk hikâyesi ön planda olmasına rağmen, kişinin fert ve topluma karşı borcu, helallik, adalet gibi konular ele alınmıştır. (Söylemez 2010, 2) Tille Üzük (1963), Kanat Cüşt Boladı (1969), Matlûbe (1970), Billur Kandiller (1975) gibi uzun hikâyeleriyle geniş bir şöhretin sahibi olur. Bu eserlerde aşk, sevgi, insanın olgunlaşma sürecinde karşılaştığı güçlükler ve verdiği mücadeleler ele alınmıştır.

Adil Yakuboğlu'na uluslar arası şöhret kazandıran ilk eser, Er Başige İş Tüşse'dir. Kendi hayatına ait otobiyografik bilgilerin de yer aldığı bu romanda İkinci Dünya Savaşı'nda çekilen sıkıntılar, cephe gerisindeki Özbek Türklerinin yaşadığı trajik olaylar anlatılmaktadır. Ayrıca 1970-1980'li yıllarda Özbekistan'daki toplumsal hayatı, siyasî çalkantıları, Özbeklerin maruz kaldıkları haksızlık ve zulümleri Diyanet (1975) ve Ak Kuşlar Appak Kuşlar (1988) adlı romanlarında dile getirir.

Yazarın Türkiye Türkçesi'ne de çevrilen ilk eseri olan Uluğbey'in Hazinesi, (Yakubov 2008, 430 s.) kendisine Türk dünyasında büyük ün kazandıran romanıdır. İki bölümden oluşan romanın ilk bölümünde Uluğ Bey'in meşhur rasathanesindeki olaylar, ikinci bölümünde ise Uluğ Bey'in öldürülmesinden sonra Semerkant'ta baş gösteren kaotik ortam anlatılmaktadır.

Yazarın ikinci tarihî romanı Köhne Dünya (Yakubov 2003, 416 s.) da Türkiye Türkçesi'ne çevrilmiştir. Eserde Türk tarihinde mühim birer yere sahip olan, üç kıymetli şahsiyetin; Gazneli Mahmut, İbn-i Sina ve Birunî'nin hayatları anlatılırken ilim ve sanat mücadeleleri gözler önüne serilir. Romanda zulüm ile adaletin ve ilim ile cehaletin çatışması ana fikir olarak işlenmiştir.

Yakuboğlu'nun konusunu yakın dönem tarihinden aldığı bir diğer eseri Adalet Menzili'dir. (Yakuboğlu 2005, 225 s.) Eserde Sovyetler Birliği döneminde toplumda gerçek insan vasıflarından uzaklaşan fertler ile makam ve mevki için başkalarının hayatını mahvetmekten çekinmeyen çıkarıcı insanlar tenkit edilmektedir.

3. "Uluğbey'in Hazinesi" Romanının Muhtevası

Özbek edebiyatında tarihî roman yazma geleneğinin epeyce yaygın olduğu bilinmektedir. Türkiye Türkçesine tercüme edilen ilk Özbek romanı, Sadreddin Aynî'nin Buhara Cellâtları (Aynî 1994, 216 s.) adlı eseridir. Bunların dışında Adil Yakuboğlu'nun Uluğbey'in Hazinesi ve Köhne Dünya adlı romanları ile Nur Ali Kabul'un Unutulan Sahiller'i, (Kabul 1996, 337 s.) Aybek'in Nevai'si (Aybek 199, 447 s.) ile Pirim Kadir'in Yıldızlı Geceler (Babür) (Kadir 1994, 475 s.) adlı eserleri Türkiye Türkçesine de çevrilmiş tarihî romanlardır. Adı anılan romanların mühim bir kısmı okuyucuda tarih şuuru oluşturma gayesi ile yazılmışlardır. Bu tip eserleri kaleme alan yazarlar, önce halkta tarih şuuru meydana getirmeye çalışmış, ardından da tarihî kimlik oluşturma gayreti içinde olmuşlardır.

Özbekistan'da 1974 yılında yayımlanan Uluğbey'in Hazinesi romanı Türkiye Türkçesi'ne ilk kez 1993 yılında çevrilmiştir. Bu romanda büyük ilim ve devlet adamı Uluğ Bey zamanındaki siyasî entrika ve çekişmeler, ilmî ve kültürel çerçevede ele alınmaktadır.

Roman, 1999 yılı itibarıyla Türkiye Türkçesi dışında Çekce, Çince, Slovakça, Bulgarca, Arapça, Hintçe, Urduca, Rusça gibi 27 farklı dile çevrilmiş; Cengiz Aytmatov'un dahi yastık altı kitabı olmuş bir Özbek Türkçesi klasığıdır. (Yakubov 2008, 5)

Timur'un torunlarından biri olan Uluğ Bey³'in hayatı etrafında kaleme alınan roman, iki bölümden oluşmaktadır. Timur'un oğlu ve Uluğ Bey'in babası olan Şahruh Mirza öldükten sonra Horasan ve Maverâünnehir'de dirlik düzen kalmamıştır. Kardeş kavgalarının başladığı ülkede kaotik durum ortaya çıkmıştır. Uzun mücadelelerin ardından Mirza Uluğ Bey yeniden devlete hâkim olur. Bir süre ülkeyi adalet ve barış içinde yönetir. Ancak şahsî çıkarları zedelenen bazı emir ve komutanlar ona ihanet ederler. Yerli işbirlikçilerden de destek alan şehzade Abdullatif, babası Uluğ Bey'in üstüne ordusuyla yürür.

Romanda olaylar zincirinin odak noktası Uluğ Bey'in Semerkant'taki rasathanesi ve bu rasathanenin kütüphanesine dünyanın dört bir yanından toplanan ilmî, edebî kitap ve risalelerdir. Bunlar Uluğ Bey'in Hazinesi'dir. O dönemde ilim ve âlimlere düşman olan kimi din adamlarının asıl gayesi, Uluğ Bey'in babası Şahruh Mirza'nın vefatıyla kaybettikleri güce ve dolayısıyla da Emir Timur'un çok zengin kıymetli taşlardan meydana gelen hazinesine sahip olmaktır. (Söylemez, 2003: 114)

Şehzade, din adamlarının tesiri ve yönlendirmesiyle babasının kitaplarını dine aykırı oldukları gerekçesiyle yok etmek niyetindedir. Bunu haber alan Uluğ Bey, yakın dostu ve öğrencisi; aynı zamanda aydın bir ilim adamı olan Ali Kuşçu⁴'yu yanına çağırır. Binlerce

³ **Uluğ Bey:** (d. 1393 - ö. 1449) Türk dünyasının 15. asırda yetiştirdiği en büyük astronomi bilginidir. Güney Azerbaycan'daki Sultaniye'de dünyaya gelmiştir. 11 yaşında iken Kur'an-ı Kerim'i hıfzettiği, Arapça'yı mükemmel derecede öğrendiği, gençlik çağında riyazî ilimlere ait müşkül meselelerin hallinden hoşlandığı çağdaşları tarafından dile getirilmiştir. (Togan 1981, 94) Timur Han'ın torunu olan Uluğ Bey, iyi bir eğitim aldıktan sonra, henüz 16 yaşında iken, Horasan ve Maverâünnehir eyaletlerine hükümdar naibi olarak atanmıştır. Uluğ Bey, bu tarihten sonra, hem hükümeti yönetmiş ve hem de öğrenimine devam etmiştir. 38 yıl hükümdarlık yapmış, Buhara ve Semerkant gibi şehirler başta olmak üzere, ülkesini Türk mimarisinin güzel örnekleriyle süslemiştir.

Bilgin ve olgun bir hükümdar olan Uluğ Bey, boş zamanlarını kitap okumak, âlimlerle ilmî konular üzerinde konuşmakla geçirirdi. Tüm âlimleri etrafına toplamıştı. Uluğ Bey, dikkatlice okuduğu kitabı, kelimesi kelimesine hatırında tutacak kadar güçlü bir hafızaya sahipti. Matematik ve astronomi bilgileri ileri düzeydeydi.

Uluğ Bey, Semerkant'ta bir medrese ve bir de rasathane yaptırmıştır. 1420 senesinde tamamlanan rasathane o güne kadar görülmeeyen bir mükemmelliktir. Bursalı Kadızâde Rumî bu medreseye başkanlık etmiştir. Rasathane için yörede bulunan tüm mühendis, âlim ve ustaları Semerkant'a çağırmıştır. Kendisi için de bu rasathanede bir oda yaptırarak tüm duvar ve tavanları gök cisimlerinin manzaralarıyla ve resimleriyle süsletmiştir. Rasathanenin inşası ve rasat aletleri için hiç bir harcamadan kaçınmamıştır. (Togan 1981, 95)

Bursalı Kadızade Rumi'nin ölümünden sonra rasathanenin yönetimi önce Cemşid'e ardından da Ali Kuşçu'ya geçer. Rasathanede 12 yıl kadar devam eden uzun gözlem sürecinden sonra Uluğ Bey, ünlü Zeycini 1437'de düzenlemiş ve bitirmiştir. *Zeyc-i Köregani* veya *Zeyç Cedit Sultani* adı verilen bu eser, birkaç asır doğu ve batı ilim dünyasında faydalanan bir kaynak olmuştur. Eser, önceden aynı mevzuda yazılmış eserlerin hatalarını düzeltmiş ve yıldızların hareketlerini daha doğru göstermiştir. *Zeyç-i Köregani*, bazı âlimlerce açıklanmış ve *Zeyç*'in iki makalesi 1650 yılında Londra'da ilk olarak basılmış, daha sonra Avrupa dillerine çevrilmiştir. 1839 yılında cetvelleri Fransızca tercümeleriyle birlikte, asıl eser de 1846 yılında aynen basılmıştır. *Zeyç-i Köregani*'nin asıl kopyalarından biri Irak ve İran savaşlarından sonra Türkiye'ye getirilmiştir ve halen Ayasofya kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

Batı ilim âlemi, yaptığı başarılı çalışmaları sebebiyle onu "15. asır astronomu" unvanına layık görmüş ve Milletlerarası Astronomi Derneği ise ay yüzeyindeki bir kraterin onun adını vermiştir.

⁴ **Ali Kuşçu:** (ö. 879/1474) Timurlular devrinde Semerkant'ta yetişmiş, daha sonra Osmanlı ülkesinde büyük bir şöhret kazanmış olan Türk astronom ve matematikçisidir. Asıl adı Alâeddin Ali, babasının adı Muhammed'dir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 15. yüzyıl başlarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Babası Uluğ Bey'in doğancıbaşısı olduğu için "kuşçu" lakabıyla anılmıştır. Uluğ Bey'in uzun süre birlikte çalıştığı öğrencisidir. Rivayete göre, bir türlü ilme doymayan Ali Kuşçu, Uluğ Bey'den izin alamama endişesiyle gizlice Kirman'a gitti. Orada pek çok eseri yakından okuyup inceleme fırsatı buldu. Tekrar Uluğ Bey'in yanına döndüğünde ona Kirman'da kaleme aldığı Hallü Eşkâlî'l Kamer adlı risalesini sunarak takdirini kazandı. Bundan sonra ilmîni ilerletmek üzere Uluğ Bey tarafından Çin'e gönderildiği ve dönüşünde dünyanın yüzölçümünü, ayrıca meridyeni hesap ettiği bilinmektedir. (Aydın 1989, 408-410.)

nadir kitap ve risaleyi barındıran zengin kütüphanesini Ali Kuşçu'ya emanet ederek, gelecek nesiller için muhafaza etmesini ister. Bu onun en önemli vasiyetidir. Gerçekte tahtı oğluna bırakmaya hazır olan Mirza Uluğ Bey, devlet işlerini terk edip çok sevdiği ilimle uğraşmayı arzulamaktadır. Bununla birlikte arzusunun gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını da farkındadır. Zira şehzadenin tesirinde kaldığı aşırı mutaassıp din adamları, ilim adamlarını "din düşmanı" ilan etmişlerdir. Romanda din adamlarının toplum üzerindeki tesirinin büyük olduğu anlatılmaktadır. Yazar, ilime düşman olan din adamlarının gerçek mümin olmadığı fikrindedir. Bunlar din kisvesi altında kendi çıkarlarını düşünen kişilerdir. Oysa Uluğ Bey ile onun etrafında toplananlar; hem dine, hem de ilime değer veren kimselerdir.

Uluğ Bey'i kaygılandıran yalnızca kütüphanesindeki nadir eserler değil, içinde medrese ve rasathanenin de bulunduğu Semerkant şehridir. Uzun çabalar sonunda imar ettirdiği Semerkant, değer bilmez kişiler tarafından harap edilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle oğlu ile savaşmaktan vazgeçer. Ancak en güvendiği emir ve komutanları ona ihanet ederek taraf değiştirmiş, şehir şehzade kuvvetlerinin eline geçmiştir. Semerkant'a geri dönüp yönetimi yeniden ele almak artık mümkün değildir. Şehzade Abdullatif, babası Uluğ Bey'i yönetimi bırakıp hacca gitmeye zorlar. Amaç, hac yolunda savunmasız kalacak olan babasını kolayca yok etmektir. Uluğ Bey bu teklifi kabul edince aslında kendi hazin sonunu hazırlamış olur. Semerkant'ın dışına bile çıkmadan, şehzade tarafından görevlendirilmiş kişilerce boynu vurularak öldürülür.

Semerkant'ın şehzadenin eline geçmesinden sonra Ali Kuşçu, Kalender Karnakî'nin yardımıyla emanet altınlar ile kitapların bir bölümünü kurtarmayı başarır. Eserlerin tamamını götürmeyeceğini anlayan Ali Kuşçu, içlerinden seçme yapmak zorunda kalır. Medreseyi terk edip zahitlik yoluna giren Kalender Karnakî, bir müddet de Şeyh Nizameddin Hâmûş⁵un

Uluğ Bey'in öldürülmesinden sonra koruyucusuz kalan Ali Kuşçu, Timurluların sarayından ayrılarak Hac maksadıyla Mekke'ye giderken Tebriz'e uğradı. Burada Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan büyük ilgi gördü ve elçilik göreviyle Fatih Sultan Mehmed katına gönderildi. İlmine hayran olan Fatih'in ısrarı üzerine elçilik görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü ve yol boyunca büyük törenlerle, armağanlarla karşılandı. Fatih 1473'te Uzun Hasan üzerine yaptığı sefere birlikte götürdüğü Ali Kuşçu'yu dönüşte Ayasofya Medresesi'ne müderris tayin etti. Bu tayin İstanbul'da astronomi ve matematik alanındaki çalışmalara canlılık getirmiş, hatta Ali Kuşçu'nun derslerini diğer ilim adamları dahi takip etmeye başlamışlardır. (Aydın 1989, 408-410.)

İstanbul'un boylamını, eskiden belirlenmiş olan 60 derecelik değeri düzeltip 59 derece, enlemine de 41 derece 14 dakika olarak tespit ettiği bilinmektedir. Ali Kuşçu, 5 Şaban 879'da (15 Aralık 1474) İstanbul'da vefat etti ve Eyüp Sultan türbesi civarına defnedildi. Yetiştirdiği talebeler arasında torunu Mirim Çelebi ve Molla Lütfi meşhurdur. (Aydın 1989, 408-410.)

Ali Kuşçu'nun daha çok şerh-haşiye türünden olan değişik sahalardaki eserlerini üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar "Astronomi-Matematik", "Kalam ve Usul-i Fıkıh" ile "Dil ve Gramer" gruplarıdır. (Aydın 1989, 408-410.)

⁵ **Şeyh Nizameddin Hâmûş** : Nakşibendî şeyhlerinden biri olan Nizâmeddin Hâmûş muhtemelen Semerkant'ta dünyaya geldi ve orada yetişti. Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden Alâeddin Attar'ın mürididir. Sürekli sükût ve istirahat halinde bulunduğu için "hâmûş" (suskun) lakabıyla tanınmıştır. Semerkant'ta yaşayan Nizameddin, şehre gelen Alâeddin Attâr ile görüşüp kendisine intisap etti. Seyrû sülûkunu onun yanında tamamladı. Şeyhinin vefatından sonra Semerkant'ta irşad faaliyetine başladı. (Tosun 2007, C. 33, 180-181)

Rivayete göre Nizâmeddin Hâmûş'un oğlu, Semerkant'tan Uluğ Bey'in hareminden bir kadınla gönül ilişkisine girmiş; ancak olay duyulunca kaçmıştır. Bunun üzerine Uluğ Bey, Nizameddin Hamuş'u huzuruna getirtip kendisini azarlamış, aralarında geçen konuşmalardan sonra onu serbest bırakmıştır. Diğer bir rivayete göre ise bazı kimseler Uluğ Bey'e Nizâmeddin Hâmûş'un halkı etkileyip kendisine bağladığını, halkın da ona çok itibar ettiğini, saltanata özenip isyan etmesinden korkulduğunu söyleyince hükümdar onun Semerkant'tan ayrılmasını istemiştir. Bu sırada Semerkant'ta bulunan Ubeydullah Ahrar da onu Taşkent'e götürüp evinde misafir etmiştir. Bir süre sonra Taşkent'te doksan yaşlarında vefat eden Hâmûş'un ölümü Uluğ Bey'in öldürüldüğü 1449 yılının son aylarında olmalıdır. Nakşibendiyyenin seyrû sülûk âdâbına dair küçük bir risalesi günümüze ulaşmıştır. (Tosun 2007, C. 33, 180-181)

emrine girerek rasathanede ayakçılık yapar. Ondan Emir Timur'un Uluğ Bey'e bıraktığı altınları bulması istenmiştir. (Söylemez 1998, 304) Karnakî, ilim dergâhını bırakıp zâhitler tekkesine gittiği için pişmandır. Zira tekkedeki kişilerin esrar içip topluma zararlı faaliyetlerde bulduklarına bizzat şahit olmuştur. Uluğ Bey'in öldürülmesiyle romanın birinci bölümü sona erer.

İkinci bölümde ağırlıklı olarak Şehzade Abdullatif ve onun etrafında cereyân eden olaylar anlatılmaktadır. Babasını öldürerek yönetimi ele alan Abdullatif'in psikolojisi yavaş yavaş bozulmaya başlamış, içinde şüphe ve huzursuzluklar belirmiştir. Babasına ihanet edip taraf değiştiren emir ve beylerin aynı ihaneti kendisine de yaparak boynunu vurduracağından korkmaktadır. Ruhî dengesi bozulduğu için sağlıklı kararlar alamaz; emrindeki komutanları tek tek öldürtür.

Kötü niyetli şeyhlerin oyuncağı haline gelmiş olan Abdullatif, onların "ilim adamları dinsizlik yoluna saptı" ve "bütün kötülükler ilim adamlarından geliyor" şeklindeki telkinlerine inanmaktadır. Bunun üzerine Ali Kuşçu'yu zindana attırır. Nizâmeddin Hâmûş'un yönlendirmesiyle çok sayıda kişinin hazır bulunduğu bir törenle binlerce nadide kitap acımasızca yakılır. Uluğ Bey'in ölümünün üzerinden yaklaşık altı ay geçmiştir. Psikolojisi tamamen bozulan ve ölüm korkusu içinde yaşamaya başlayan şehzade, bir gün rüyasında kendi emiri tarafından öldürüldüğünü görür. Uykudan korkuyla uyanır. Sakinleşmek için Nizâmî Gencevî'nin şiirlerini okumaya başlar. Ne var ki Gencevî'nin bir şiirinin içinde yer alan "baba katilinin hükümdârlığı altı aydan fazla sürmez" mealindeki mısraları onun korkusunu daha da artırır. Kısa bir süre sonra Şehzade Abdullatif, boynu vurularak öldürülür.

Ali Kuşçu, sakladıkları nadide eserleri güvenilir öğrencilerine emanet ederek yurdundan ayrılmak zorunda kalır. Son söyledikleri vasiyet olarak nitelendirilebilecek sözlerdir. O, öğrencilerinden Uluğ Bey'in yadigârı olan eserlerin gözbebeği gibi korunmasını ve yeni yetişecek ilim adamlarına ulaştırılmasını ister.

4. Tarikatlar Hakkında Bazı Bilgiler

Uluğbey'in Hazinesi'nde yoğun biçimde tarikat, tekke, şeyh, mürit gibi kavramlar kullanılmıştır. Romanın daha iyi anlaşılması amacıyla tarikatlar hakkında bazı genel bilgiler vermeyi uygun bulduk.

Sözlük anlamı Arapça yol olan tarik kelimesinin çokluk şekli tarikattır. Tarikat, tasavvufta Allah'a ulaşmak için tutulan, bir takım kuralları ve ayinleri bulunan yol anlamına gelir. Bu yol boyunca yapılan yolculuk bir şeyhin öncülüğünde gerçekleşir. Her yolun kurucusu ya da öncüsü tarafından belirlenen kuralları vardır. Hicri 6. (Miladi 12.) yüzyıldan başlayarak çok sayıda tarikat kurulmuş ve bunlar şubelere, kollara ayrılarak bütün İslam dünyasına yayılmış ve günümüze kadar gelmişlerdir. (Uludağ 1991, 468).

Mutasavvıflara göre Allah'a ulaşan yollar sayısızdır. İnsanların Allah'a ulaşması ayrı ayrı kural, yöntem ve yollarla gerçekleşebilir. Esas olan yönelmedir. Örneğin Kabe'nin belirli bir yanında bulunmak değil, ona yüzünü dönmek, yönelmek önemlidir. Kabe'ye ulaştıran bu yöneliştir. Bu nedenle mutasavvıflar "Allah'a ulaşan yollar yaratıkların sayısındadır" derler. İlk mutasavvıflar düşünce ve tecrübelerini çevrelerinde toplanan insanlara aktarmakla birlikte, bugünkü anlamda birer tarikat kurmamışlardı. Bunlar görüşlerini ve manevî tecrübelerini sohbet yoluyla çevrelerinde toplananlara aktarıyorlardı. O dönemde kendilerine şeyh ve üstad, çevresinde toplananlara da sahip deniliyordu. Bir tasavvuf hareketi sayılabilecek bu kümelenmeler daha sonra tarikat olarak adlandırıldı. (Uludağ 1991, 468).

Fertlerin neden bir tarikata bağlanma isteği duyduğu öteden beri merak edilen ve üzerinde kafa yorulan bir konudur. Mustafa Kara konuyu ele alarak dikkate değer değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kara'ya göre şeyh ve müridlerin etrafında mürid ve taliblerin halkalanmasında bağlanma psikolojisinin tesiri vardır. Mistik hareketlerde bağlanma konusu genellikle eksiklik, zaaf ve günah içinde bulunduğunu düşünen kişinin daha üstün ve faziletli bir şahsa teslim olması ve kendisini terbiye etmesi şeklinde anlaşılmıştır. Tasavvufî tarikatlara intisap edenler arasında bu psikolojiye sahip kişiler çoktur. Fakat bütün intisapları aynı psikolojik durumla izah etmek zordur. Zira tarikatlara giren kişilerin ruh halleri birbirinden farklıdır. Sadece gönlünü müridin sohbetleriyle tatmin etmek isteyen insanlar da vardır. Bu şekilde bağlanma müridin tavsiyelerine uyma ve istenilen hedefe doğru gitme bakımından müspet sonuçlar çıkarabilir. Ancak yetersiz şeyh ve müridlerin yanlış yönlendirmeleriyle zaman zaman menfi neticeler ortaya çıktığı unutulmamalıdır. (Kara 1995, 198-199).

Hicri 6. (M. 12) yüzyıldan başlayarak gerçek tarikatlar ortaya çıkmaya başladılar. Bazı tarikatlar ile kurucularının adları şöyle sıralanabilir: Yeseviye (Ahmet Yesevî ö. 1176), Kadiriye (Abdülkadir-i Geylanî ö. 1166), Rifaiye (Ahmed Rifaî ö. 1182), Bektaşîye (Hacı Bektaş Velî ö. 1270), Mevlevîye (Mevlana Celaleddin Rumi ö. 1273), Nakşibendiye (Bahauddin Nakşibendî ö. 1388) ve Bayramîye (Hacı Bayram Veli ö. 1429)

Kuralları ve yöntemleri farklı olsa da bütün tarikatlarda ortak öğeler vardır. Her tarikatta kurucu şeyh, pîr olarak anılır. Tarikat örgütlenmesinin merkezinde şeyh bulunur. Her şeyhin Hz. Muhammed'e uzanan bir silsilesi vardır. Tarikat faaliyetleri tekke, zaviye, dergâh, hankâh, âsîtâne gibi adlarla anılan yerlerde yürütülür.

Tarikatların düşünce sistemleri, zikir biçimleri ve yöntemlerine göre çeşitli sınıflara ayrıldığı bilinmektedir. Tarikatlar, ilk ortaya çıktıkları tarihlerden itibaren yalnızca dinî, tasavvufî bir örgütlenme halinde kalmamışlardır. İctimaî, siyasi, bedîî ve askerî birer kurum olarak önemli görevler üstlenmişlerdir. Ancak 19. asrın ortalarından itibaren eski saflıklarını kaybettikleri görülür. Bu nedenle son dönemlerde şiddetli menfî tenkitlere maruz kalmışlardır. Üstelik bu tenkitler yalnız dışarıdan değil, tarikatların kendi içinden de yapılmaktaydı.

Uluğbey'in Hazinesi'nde ismi çokça zikredildiği için Nakşibendî tarikatı hakkında kısa da olsa bazı bilgiler vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

İslam dünyasında Kâdiriyye'den sonra en yaygın tarikat olan Nakşibendiyye, ana vatanı Orta Asya'da Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere hemen hemen bütün tarikatların yerini almış, Arap yarımadası, Mağrib ve aşağı Sahra Afrikası dışında İslam dünyasının bütün bölgelerine yayılmıştır. (Algar 2006, 335).

Nakşibendî tarikatı, Bahauddin Nakşibend'in halifelerinden Alaeddin-i Attar, Zahid Bedahşi ve Muhammed Pârsâ tarafından, bilhassa Yeseviyye tarikatının yoğunlukta bulunduğu bölgelerde, çok büyük bir kitleye ulaştı. İmam-ı Rabbanî döneminde Hindistan ve havalisine, Mevlana Halid Bağdadî zamanında da bütün Orta Doğu'ya yayıldı. Osmanlı padişahları Nakşibendiliği himaye ettiler. Nakşî tarikatının ılımlı bir tarikat olduğu, İslam kültürüne, halkın eğitimine ve Anadolu birliğinin sağlanmasına dikkate değer katkılarda bulunduğu yönünde toplumda yaygın görüşler mevcuttur. (Eraydın 1994, 372-373)

Hicaz'daki tasavvufî faaliyetlerin baskı altına alınıp sindirilmesi, Türkiye'de tarikatların yasaklanması, Orta Asya ve Rusya'nın ateist Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altına girmesi yaklaşık aynı döneme denk gelmektedir. Bu menfî gelişmelere sonraki yıllarda çeşitli Selefi grupların tasavvuf aleyhtarlığı da eklenmelidir. Bununla birlikte Nakşibendiyye, Buhara'da ilk ortaya çıkışından itibaren altı asırdan fazla bir süre hemen hemen yayıldığı

bütün coğrafi bölgelerde dikkate değer bir esneklik göstererek varlığını sürdürmüştür. (Algar 2006, 341).

Nakşibendilikte her türlü davranış, söz ve latife Allah için olmalıdır. Yapılan amellerden ne dünyevî, ne de uhrevî bir çıkar beklenmemelidir. Bu maksada ancak Hz. Muhammed'in sünnetine uymak ve bid'atlardan kaçınmakla ulaşılabilir. Bütün yasaklardan kendini korumak suretiyle gönül huzurunun süreklilik kazanmasına çalışılmalıdır. Geçmişte işlenmiş günah, haram, hata ve kusurlar için tevbe edilmelidir.

5. Uluğbey'in Hazinesi Romanında Tarikatlar ve Faaliyetleri

Romanda aşırı taassup sahibi olup menfî faaliyetleriyle öne çıkan kişilerin başında Şeyh Nizâmeddin Hâmûş gelir. Ardından Ubeydullah Ahrâr⁶'ın adını zikretmek gerekir. Selahaddin Zerger, bencil ve çıkarıcı olmakla birlikte ilme karşı çıkan, ilim adamlarını dinsiz sayan bir kişidir. Mutaassıp din adamlarına hizmet eden bencil ve çıkarıcı nitelikleriyle öne çıkan Kaşkir de tarikat faaliyetlerine katılan bir kişi olarak karşımıza çıkar.

Uluğbey'in Hazinesi'ni Türkiye Türkçesi'ne aktaran D. Ahsen Batur, "Sunarken" başlıklı bölümde romanın dine sataşmanın moda olduğu Sovyetler Birliği zamanında kaleme alındığını söyler. Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra eserin yeni baskısında bazı değişiklikler yapıldığını, ancak kendisinin ilk şekli tercih ettiğini belirtir: (Yakubov, 2008: 5-6.)

Bu romanın Sovyetler Birliği döneminde yazıldığını, bu yüzden dine sataşmanın moda olduğu bir dönemde, yazarın da buna ayak uydurduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Hatta Adil Yakubov, Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra eserinin yeni baskısında bir takım değişiklikler yapmış, Uluğbey'le Nakşibendî şeyhleri arasında bir "ilerici-gerici" kavgası yansıtan bölümleri yumuşatmışsa da biz bu değişiklikleri almayı uygun görmedik. Çünkü gerçek, her zaman gerçektir.

Şeyh Nizâmeddin Hâmûş'un aşırı mutaassıp tutumunu gösteren ilk olay bir mezarlıkta geçer. Şeyh Hâmûş, Uluğ Bey medresesinde pozitif ilimlere ait dersler okutulduğu, astronomi ve uzay bilimleriyle uğraşıldığı için burayı tutucu bir yaklaşımla dinsizler yeri olarak görmektedir. Uluğ Bey Medresesi'nin talebesinden biri vefat etmiştir. Hâmûş, cenazenin mezarlığa defnedilmesini reddederek güya bir dinsize ait olduğunu iddia ettiği cenazenin toprağı pisleteceğini öne sürer. Bu sözlere karşı çıkmaya çalışan Ali Kuşçu'ya da hakaret etmekten geri durmaz: (Yakubov, 2008: 25.)

⁶ **Ubeydullah Ahrâr:** Hicri 806 (m. 1404) yılında Taşkent'te dünyaya gelmiş, temel ilimleri bu şehirde okumuştur. Daha sonra Semerkant'a giderek orada Uluğ Bey medresesinde Nizâmeddin Hâmûş'un talebesi olmuştur. Taşkent'e dönünce irşad faaliyetine başlamış ve şöhreti Taşkent dışında uzak bölgelere kadar yayılmıştır. Timurlu emiri Ebu Said Mirza'nın Semerkant hâkimiyeti için giriştiği mücadele sırasında Ebulhayr kumandasındaki Özbek birliklerine katılmıştır. 858'de (M. 1454) Semerkant savunmasındaki rolü, Buhara ve Semerkant'ta halktan alınmakta olan çeşitli vergilerin kaldırılması için Emir Ebu Sâid nezdinde teşebbüste bulunması onun nüfuzlu bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Bu siyasî faaliyetleri dinî amellerin bir parçası olarak telakki eden Ubeydullah Ahrâr, tarikatın yayılmasında önemli roller üstlenecek halifeler yetiştirmiştir. Ahrâr'ın faaliyetleriyle Nakşibendiyye Orta Asya'nın en yaygın tarikatı haline gelmiş, Orta Asya'nın doğu, batı ve güneyinde teşekkül eden kollarıyla nüfuzunu arttırmış, doktriner yapısı da kuvvetlenmiştir. (Algar 2006, 336).

Uluğ Bey medresesinde eğitim gören talebelerden yirmi yaşlarında genç bir molla vefat etmiştir. Tabutu mezarlığa getirdikleri sırada Şeyh Nizâmeddin Hâmûş, bir grup derviş ve müridiyle birlikte cenazenin yanına gelip bastonunu havaya kaldırmış ve:

Defol! –diye bağırmıştı– Allah'ı unutan dinsiz yüzüzlerin cesedi, bu mukaddes toprağı pis eder! Pis!

Merasimin başında bulunan Ali Kuşçu, Şeyh Hâmûş'a cevap vermek istemiş; fakat şeyh ona da hakaret etmişti.

Sen de defol hayâsız! Diye bağırmıştı. Aklında bulunsun Mevlana Ali, Allah'a hamd ü senâyı bırakıp kâfirliğe yönelen bütün allamenin akîbeti böyle olur işte. Böyle!

Nizameddin Hâmûş, başkent Semerkant'ta bütün fitne fesadın, günah sayılan işlerin, saltanatın dirliğine karşı işlenen kötü hareketlerin tümünün ilim adamlarının ve dinsizlik yoluna sapanların başı altından çıktığı düşüncesindedir. (Yakubov 2008, 210)

Şahruh Mirza zamanında kendilerine geniş bir hareket alanı bulan bazı din adamları, oğul Mirza Uluğ Bey tahta geçince nüfuzlarını kısmen kaybederler. Uluğ Bey'in etrafında toplanmış aydın ve yenilikçi ilim adamları dine olan samimî hürmetlerini esirgmeden astronomi, geometri, matematik ve hatta tıp alanlarında çalışma ve araştırmalarını sürdürürler. Bu durum tarikat şeyhlerini çileden çıkarır. Haksız bir biçimde Uluğ Bey'i din düşmanı olarak suçlamaya ve yönetimden uzaklaştırma için aleyhinde gizli faaliyetler sürdürmeye başlarlar. Yakuboğlu, bu durumu aşağıdaki cümlelerle dile getirir: (Yakubov 2008, 35)

Şehzade ise Nakşibendî tarikatının lideri Şeyh Nizâmeddin Hâmûş gibi kişilerin yanıltmasıyla din adamlarının gölgesine sığınmıştı... Ah hurafe bataklığına saplanıp kalan bu cahil âlimler... Mirza Uluğ Bey tahta oturduğu zaman bunlar dış gıcırdatmaktan başka bir şey yapamamışlardı.

Romanda tarikatlara ait tekkelerdeki derviş ve müritlerin o yıllarda din ve ahlak kurallarına aykırı hareketlerde buldukları açık cümlelerle ifade edilmektedir. Gündüzleri başlarında takke, sırtlarında heybelerle sokaklarda "hu" çekip ilahiler okuyarak dolaşan bu dervişler, akşamdan sonra dergâha dönünce, tamamen başka insanlara dönüşürler. Kenevir kokusu yayılmış olan dergâhta güğümler kaynar, bazıları haşhaş ezer, bazıları kuşaklarının arasından afyon yaprağı çıkarır. Ondan sonra keyif ve sefa başlar, bazı derviş ve müritler fitne fücurla uğraşır dedikodu yaparlar, bazen de birbirleriyle kavga ederler. (Yakubov 2008, 76.)

15. yüzyılda Semerkant merkez olmak üzere Orta Asya'daki Türklerin hayatlarından kesitler sunan Uluğbey'in Hazinesi romanında kimi din adamlarının siyasetle içli dışlı olması açıkça tenkit edilmektedir. Yaptığı menfi tavır ve davranışlarıyla dikkat çeken Şeyh Nizâmettin Hâmûş, bunlardan biridir. Hâmûş, kendi aslî vazifesi olan din adamlığını göz ardı ederek bütün gücünü Mirza Uluğ Bey'i tahttan indirip, şehzade Abdullatif'i yönetime geçirmeye harcamaktadır. Hâmûş, amaçlarını gerçekleştirmek için çok sayıda gizli ajan ve jurnalcı kişiden oluşan bir istihbarat birimi oluşturur. Öyle ki şeyh, gerçekte romanda olumlu özellikleriyle öne çıkan Kalender Karnakî'yi bile ayakçı olarak kullanmaya, onun aracılığıyla gizli bilgileri öğrenmeye çalışır: (Yakubov 2008, 77-78)

Şeyh Nizâmeddin Hâmûş, Kalender Karnakî'den etrafa göz kulak olmasını ister. Çünkü fütursuz şah yüzünden şehirde diyanetsiz kimseler türemiştir. Daha sonra onu Gur-ı Emir yakınlarındaki

dervişler dergâhına gönderir. Köksaray'da dönen işleri kontrol etmesini ister.

Uluğ Bey'e yaptığı ihanet ile dikkat çeken komutan Emir Candar, yönetimi ele geçiren Şehzade Abdüllatif'e Hâmûş'un jurnalciliğini anlatır ve güçlü bir istihbarata sahip olduğunu vurgular: (Yakubov 2008, 205)

Darüssaltana'da ne söz ne haber var, Şeyh Nizâmeddin Hâmûş'a sormak derkâr. Zira ol zatın müritlerinin duymadıkları söz uğramadıkları kapı yoktur.

Şeyh Hâmûş'un jurnalcilik teklifini mecburen ve gönülsüzce kabul etmek zorunda kalan Karnakî, tarikat dergâhıyla ilgili gözlemlerini samimiyetle dile getirir. Tespitlerine göre zahitlerin rezaletleri diz boyunu aşmıştır. Çoğu gedalığa soyunmuştur, ama gedalıkla ilgileri yoktur. Günah işlemekten çekinmezler, dedikodu yapıp kumar oynarlar. (Yakubov 2008, 85) Tutarsız, ikiyüzlü ve yalancılardır. (Yakubov 2008, 105)

Kalender Karnakî, medresede epeyce bir süre eğitim aldıktan sonra sevdiği kıza kavuşamayınca bir buhran neticesinde tekkeye sığınır. Bir süre orada kalınca şahit olduğu hadiseler onu çok rahatsız etmiştir. Karnakî, Mirza Uluğ Bey'e ilimler dergâhını terk ederek zahitler tekkesine geçişinden sonraki pişmanlığını açıkça söyler: (Yakubov 2008, 162)

İlim dergâhını zahitler tekkesiyle değiştirmekle büyük bir hata yapmışım üstad. Zira fakirin, temizdir diyerek gittiği o tekke, bid'at ve hurafe mekânıymış. Fakirin inandığı o âlimler, öbür dünyanın değil, bu kıymetsiz dünyanın zevklerine dalmışlar, üstad. İnsaf ve hakikat onlarda değil, faziletli kişilerdeymiş. Bu yüzden, iyilik etmek niyetiyle ilim ehline dönüp geldim üstad.

Uluğ Bey, emir ve beylerinin kendine ihanet etmesiyle iyice zor durumda kalarak yönetimi oğlu Şehzade Abdüllatif'e bırakır. Gerçekte Uluğ Bey'in saltanatta kalmak gibi bir ihtirası da yoktur. Onun bütün korkusu büyük emek vererek imar ettirdiği ülkesinin savaşlar sırasında harap edilmesi, zorluklarla kurduğu medrese ve rasathanenin yıkılmasıdır.

Şehzade Abdüllatif, yönetimi devralmış olmasına rağmen Şeyh Hâmûş'un elinde adeta bir oyuncak haline gelmiştir. Yalnızca bu şeyh ile bazı din adamlarının emirlerini dinler olmuştur. Kendi hür iradesiyle hiçbir karar alamamaktadır. (Yakubov 2008, 356)

Tutuklanarak zindana atılan Uluğ Bey, bir ara zindandan çıkarılarak düzmece bir mahkeme heyetinin önüne çıkarılır. Mahkeme üyeleri önyargılı din adamlarından oluşmaktadır. Uluğ Bey, pozitif ilimlerle uğraştığı için dinsizlikle itham edilir ve bu nedenle ölümü hak ettiği kendisine söylenir. Mirza Uluğ Bey, söz alarak din âlimlerine hitaben konuşur ve mahkemedekilerin bilgisiz ulema olduğunu söyler. Baba ile oğul arasına nifak sokmanın en büyük günah olduğunu da özellikle belirtir: (Yakubov 2008, 123)

Evet taksir! Dedi. Dini hükümlerde tartışmak için ilimden nasip almak gerekir! Ne acıdır ki bu şer'i mahkemeye gerçek din âlimleri değil, bilgisiz ulema yığılmış! Zira kim oğul ile baba arasına nifak sokmak, oğulu babaya karşı kıskırtmak günah-ı azim değil midir efendim?

Mevlana Muhiddin de daha önceki bir karşılaşmalarında Uluğ Bey'i kadınların okuyup yazmasına, eğitim almasına zemin hazırladığı, böylece onların hayâ perdesini yırttığı gerekçesiyle suçlar. Uluğ Bey, kadınların okumalarının hiçbir kötü tarafı bulunmadığını, İslamiyette ilim öğrenmenin her erkek ve kadın Müslümana farz olduğunu söyler. (Yakubov, 2008: 123)

Mirza Uluğ Bey, öldürülmüş, bu arada şeyhin telkinleri neticesinde Ali Kuşçu zindana atılmıştır. Ali Kuşçu ve öğrencilerinin büyük gayretleriyle Uluğ Bey'in emanet ettiği kitapların mühim kısmı emniyetli bir yerde saklanmaktadır. Bununla birlikte imkân olmadığı için saklanamayan çok sayıda eser vardır. Mirza Abdulatif, Ali Kuşçu'nun zindana atılması için ferman verdiği gün, kapatılan rasathaneyle birlikte Uluğ Bey'in medresesinin de kapılarına kilit vurulmasını, oradaki bütün öğrencilerin dağıtılmasını, ilim adamlarının göz hapsinde tutulmasını emreder. Şeyh Nizâmeddin Hâmûş'un telkiniyle binlerce kişi toplanır ve bir merasim düzenlenir. Kur'an ayetleri ve hadislerden örneklerin verildiği, din düşmanı olarak görülen ilim adamlarının lanetlendiği bu görülmemiş kitap yakma merasiminde ne yazık ki binlerce nadide eser yok edilir.

Aslında romandan anlaşıldığı kadarıyla, yazar din adamlarının dini nasıl uyguladıklarına karşı değil; fakat onların kitapları yakmaları tavrına karşıdır. Kitaplar Orta Asya kültürünün ve ilim sahasında yapılan keşiflerin yekûnudur. Din adamları işte bunu yok etmişlerdir. (Söylemez 2005, 174)

Romanda gerek din adamları ve gerekse Uluğ Bey'e karşı olan karakterlerin hepsi Orta Asyalıdır ve aynı zamanda epeyce muhafazakârdırlar. Uluğ Bey ve yanında yer alanlar; hem gerçek anlamda dindar, hem de ilme ve gelişmeye açık insanlardır. Yazarın romanında bu dönemi konu edinmesi önemli ve dikkat çekicidir. Yazara göre, muhafazakârların din elden gidiyor sloganıyla iş başına gelmelerinden ve iktidarı ele geçirmelerinden sonra, Orta Asya'da ilmî çalışmalar durmuştur. Yazar, dönemin aydınlarının, Uluğ Bey, Ali Kuşçu ve öğrencileri, çok değerli kültür hazinesini muhafaza etmek için gösterdikleri gayreti bugünün Özbekistan ve Orta Asya insanlarına mesaj olarak ulaştırmaya çalışmıştır. (Kocaoğlu 1983, 69-74; aktaran Söylemez 2005, 174)

Romanda menfî şahsiyetler olarak gösterilen kimi tarikat mensuplarının hayat hikâyeleri, tarihî kaynaklardan araştırıldığında bunların umumiyetle müspet yönleriyle öne çıktığı tarafımızdan görülmüştür. İlmî gelişmelerin henüz emekleme döneminde olduğu 1400'lü yıllarda astronomi ve uzay ilimleri ile uğraşanlara umumiyetle müspet gözle bakılmadığı, bu şahısların din düşmanı olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce Şeyh Nizâmeddin Hâmûş ile Ubeydullah Ahrâr'ın Uluğ Bey, Ali Kuşçu ve öğrencilerini sürekli tenkit ederek dinsizlikle suçlamaları o dönemdeki anlayışın bir sonucudur.

Romanda Uluğ Bey ile Nakşibendîler arasında bir tartışma olduğu gözleniyorsa da, bunu o dönem için normal karşılamak gerekir. Çünkü Uluğ Bey gibi ünlü bir Türk âlim ve hakani, astronomi ve uzay ilimleriyle uğraşırken, Avrupa'nın kendisi için medâr-ı iftihâr kabul ettiği Kopernik ve Gaileo Galilei henüz dünyaya gelmemişlerdi. Türkiye'de 1950'li 60'lı yıllarda radyoya, daha sonraki yıllarda ise televizyona gavur icadı diyen kişiler bulunmaktaydı. 15. yüzyılda rasathane kurup teleskoplarla gökyüzünü inceleyen bir ilim adamının o dönemin din adamları tarafından dinsizlikle itham edilmesini anlamaya çalışmalıyız. Nitekim Avrupa'da ilim adamlarıyla kilise arasında da benzer çatışmaların yaşandığı unutulmamalıdır. (Batur 2008, 430).

6. Sonuç

Romanda Uluğ Bey ile Ali Kuşçu'nun başından geçenler, bir kurgu mahsulü değil, tarihten alınmış tamamen gerçek vak'alardır. Küçük yaştan itibaren Orta Asya Türk tarihine

hususî bir alâka duyan Adil Yakuboğlu, Uluğbey'in Hazinesi romanı vasıtasıyla tarihî vak'alara sadık kalarak 15. yüzyıl Semerkant'ından önemli kesitler sunar. Uluğ Bey ve yakın çevresinde cereyan eden siyasî entrikalar ve iktidar mücadelesi canlı tablolar halinde sunulmuştur. Yakuboğlu'nu yalnızca Özbeklerin yazarı olmaktan çıkarıp önce Türk dünyasının, daha sonra da İslam âleminin yazarı mertebesine yükselten Uluğbey'in Hazinesi romanı, 15. yüzyıldaki Orta Asya Müslüman Türklerinin toplumsal durumu hakkında da dikkate değer bilgiler ihtiva etmektedir. Eserde asıl kimliğinden uzaklaşan dinî kurumlar tenkit edilmiştir. Roman kurgusu içinde din adamlarının toplumda yüksek bir nüfuza sahip olduğu açıkça görülmektedir. Roman karakterleri arasında yeniliklere kapalı olan, pozitif ilimlere husûmet besleyen kimi din adamları, topluma zararlı faaliyetlerde bulunmaktadır. Yakuboğlu, okuyucuya aşırı mutaassıp din adamlarının gerçek birer Müslüman olamayacakları fikrini vermeye çalışır. Ayrıca eserde görüldüğü kadarıyla bu din adamları maddî çıkarlarını da her şeyin üstünde tutmaktadırlar. Uluğ Bey'in yetiştirdiği ilim adamlarına karşı düşmanca tavır içindedirler. Amaçlarına ulaşmak için Mirza Uluğ Bey'i dinsizlikle itham etmekten de çekinmemişlerdir.

Eserde 15. yüzyılda Semerkant ve civarındaki kimi tarikatların yanlış ve zararlı faaliyetler içinde bulunduğu gözler önüne serilmektedir. Sonuç olarak denilebilir ki; İslam dininin özüne ters fikir ve faaliyetler, Orta Asya Müslüman Türk toplumuna büyük zararlar vermiştir.

KAYNAKÇA

- ALGAR Hamid (2006). "Nakşibendiyye" **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AYBEK Musa Taşmuhammedoğlu (1995). **Nevai**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- AYDIN Cengiz (1989). "Ali Kuşçu" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 2, 408-410, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
- AYNİ, Sadreddin (1970). **Buhara Cellatları**, İstanbul: Varlık Yayınları.
- BATUR D. Ahsen (2008). "Önsöz" ve "Sonsöz" **Uluğbey'in Hazinesi**, İstanbul: Selenge Yayınları.
- ERAYDIN Selçuk (1994). **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- KABUL, Nur Ali (1996), **Unutulan Sahiller**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KADİR, Pirimkul (1994). **Yıldızlı Geceler (Babür)**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARA Mustafa (1995). **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KOCAOĞLU Timur (1983). **Nationality Identity in Soviet Central Asian Literature: Kazakh and Uzbek Prose of the Post-Stalin Period**, Columbia Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.

- KOCAOĞLU Timur (1987). "Türkistan Türk Edebiyatında Modern Hikâye ve Romanın Doğuşu", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S. 2, 145-154, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- MERHAN Aziz (2008). **Abdulla Kadiri ve Özbek Romanının Doğuşu**, Ankara: Grafiker Yayınları.
- SÖYLEMEZ Orhan (1996). "Buzkaymak" Hikaye, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.1, 157-172. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SÖYLEMEZ Orhan (1998). "Adil Yakuboğlu'nun Tarihi Romanı: Uluğbey'in Hazinesi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.10, 301- 308, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- SÖYLEMEZ Orhan (2003). "Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihi Romanı", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 2, 113-122. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- SÖYLEMEZ Orhan (2005). **Türk Dünyası Edebiyatları Roman I**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SÖYLEMEZ Orhan (2010). "Adil Yakuboğlu ve Roman Dünyası", **Kardeş Kalemler**, Yıl: 4, S. 38, Ankara: Avrasya Yazarlar Birliği Yayınları.
- TOGAN A. Zeki Velidî (1981). **Umumî Türk Tarihine Giriş**, c. 1, İstanbul: Enderun Kitabevi
- TOSUN Necdet (2007). "Nizâmeddin Hâmûş" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ULUDAĞ Süleyman (1991). **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Marifet Yayınları.
- YAKUBOĞLU, Adil (2005). **Adalet Menzili**, İstanbul: Selenge Yayınları.
- YAKUBOV Adil (2003). **Köhne Dünya**, İstanbul: Selenge Yayınları.
- YAKUBOV Adil (2008). **Uluğbey'in Hazinesi**, İstanbul: Selenge Yayınları.
- YAKUBOV Adil (2009). **Mukaddes**, İstanbul: İleri Yayınları.